

ANDRZEJ MICHAŁ DE TCHORZEWSKI

PEDAGOGIKA OGÓLNA

WIELOPOSTACIOWOŚĆ

R U D Y M E N T A

M E A N D R Y

D Y L E M A T Y

WYDAWNICTWO NAUKOWE
AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE
KRAKÓW 2019

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2019

Publikacja dofinansowana z subwencji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
przeznaczonej na utrzymanie i rozwój potencjału dydaktycznego i badawczego
Akademii Ignatianum w Krakowie w 2019 roku

Recenzenci

Prof. dr hab. Krystyna Chałas
Prof. dr hab. Marian Śnieżyński

Redakcja

Anna Grochowska-Piróg

Projekt okładki i stron tytułowych

Artur Falkowski

Skład i łamanie

Dariusz Piskulak

ISBN 978-83-7614-452-8

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
1. Wielopostaciowość doświadczenia i wiedzy człowieka o wychowaniu	15
1.1. Pedagogia – paideia – pedagogika	16
1.2. Proces dyferencjacji pedagogiki	27
1.3. Drogi samostanowienia pedagogiki	37
2. Rudymenta pedagogiki ogólnej	57
2.1. Między pedagogiką filozoficzną, historiozofią pedagogiki a pedagogiką ogólną	58
2.2. Dyskurs o przedmiocie i zakresie pedagogiki ogólnej	83
2.3. Funkcje i zadania pedagogiki ogólnej	99
3. Meandry pedagogiki ogólnej	105
3.1. Rzecz o zasadach inter- i multidyscyplinarności pedagogiki ogólnej	106
3.2. Pedagogika ogólna a postpedagogiki i subpedagogiki	114
3.3. Pedagogika ogólna i jej metanaukowy charakter	128

4. Pedagogika ogólna wobec dylematów metodologicznych	141
4.1. Istota, rodzaje i typy badań naukowych oraz metodologii	142
4.2. Metodologia pedagogiki a metodologia badań pedagogicznych	155
4.3. Strategie badań w naukach pedagogicznych	162
Podsumowanie i zakończenie	187
Bibliografia	193
Spis tabel i schematów	209

WPROWADZENIE

Terminem/nazwą *pedagogika* obejmuje się jedną z dyscyplin nauk humanistycznych/społecznych, której przedmiotem zainteresowań badawczych jest wychowanie, socjalizacja i edukacja. W tym znaczeniu pedagogika jest w gruncie rzeczy pewnym zbiorem *nauk pedagogicznych*. Ponadto pojęciem *pedagogika* posługujemy się także wtedy, gdy za pomocą i pośrednictwem wiedzy o wychowaniu pochodzącej z różnych źródeł, w tym z doświadczenia osobistego i społecznego, próbujemy opisywać, wyjaśniać i interpretować zjawiska i procesy społeczne przyczyniające się do wspomagania rozwoju poszczególnych jednostek lub zbiorowości ludzkich, w których one same stanowią ich aktywnych uczestników¹.

Sama nazwa *nauki pedagogiczne* sugeruje, że mamy do czynienia w różnym stopniu z ukształtowanymi i wyodrębnionymi obszarami wiedzy, które pretendują do bycia autonomicznymi subdyscyplinami. Świadczy to o tym, że pedagogika/nauki pedagogiczne jako takie mają złożoną, czy wręcz skomplikowaną własną tożsamość.

Terminy *pedagogika* i *nauki pedagogiczne* należy rozumieć jako nazwy synonimiczne. Innymi słowy, mówiąc/pisząc *pedagogika* mamy na myśli *nauki pedagogiczne*. Podobnie rzecz się przedstawia, gdy używamy takich nazw, jak „filozofia”, „teologia”, „medycyna”, „prawo”, „psychologia” itp. Nazwy te należy traktować jako pewien skrót odnoszący się do zbioru nauk medycznych, czy nauk

¹ Por.: T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika. Podręcznik dla pierwszego stopnia kształcenia na poziomie wyższym*, Wydawnictwo DIFIN SA, Warszawa 2015, s. 12.

prawnych itd. Ten zabieg językowy odnajdujemy w większości współczesnych dziedzin wiedzy i dyscyplin naukowych.

Przyjęło się, że jedną z subdyscyplin nauk pedagogicznych jest pedagogika ogólna. Stajemy więc przed pytaniem: co oznacza termin *pedagogika ogólna*? Po raz pierwszy został on użyty w XIX wieku przez J.F. Herbarta (1776–1841), autora dzieła zatytułowanego *Pedagogika ogólna wywiedziona z celu wychowania* (1806, wyd. pol. 1912).

Od tamtego czasu termin *pedagogika ogólna* pojawia się w języku uprawiających pedagogikę, którzy nadają mu różne znaczenia treściowo-zakresowe. Pedagodzy minionych dziesięcioleci, jak i współcześni, na wiele sposobów określają/wyznaczają obszary zainteresowań badawczych pedagogiki ogólnej i starają się znaleźć miejsce oraz określić jej rolę w rodzinie nauk pedagogicznych. Sam termin *pedagogika ogólna* nie jest jednoznacznie definiowany i rozumiany w literaturze zaliczanej do nauk pedagogicznych. Traktowana jako subdyscyplina, wywodzi swą nazwę bezpośrednio od dyscypliny, jaką jest pedagogika. Co zatem oznacza w jej nazwie przymiotnik *ogólna*? Czy używając słowa „ogólna” pytamy o przysługującą jej właściwość, tożsamość, równość, czy nadrzędność względem pozostałych subdyscyplin nauk pedagogicznych? Wyjaśnienie użycia tego przymiotnika w nazwie nie jest proste. Niektórzy pedagodzy traktują pedagogikę ogólną w kategoriach pewnej całości, podkreślając jej globalny charakter. Sam przymiotnik *ogólna* w nazwie samej subdyscypliny sugeruje, że w jej treści i w zakresie mógłby pomieścić się całokształt wiedzy zaliczanej do pedagogiki/nauk pedagogicznych, bez uwzględniania ich specyfiki i charakteru szczegółowego.

Pedagogika ogólna jest także nazwą przedmiotu kształcenia akademickiego i ma swoje miejsce w planach i programach studiów akademickich na kierunkach pedagogicznych/nauczycielskich. W przeszłości, ale także nierzadko obecnie występuje pod takimi nazwami, jak: wstęp do pedagogiki, wprowadzenie do pedagogiki, podstawy pedagogiki, a nawet filozofia wychowania. Można zatem przyjąć, że w ramach tak nazwanych przedmiotów nie prezentuje względnej ogólności, której należałoby oczekiwać. Uważna obserwacja tego, w jaki sposób pedagogika ogólna jest realizowana jako przedmiot nauczania w różnych uczelniach i szkołach wyższych pozwala dostrzec, że występują różnice w doborze treści, w nadawaniu jej szerokiego lub wąskiego zakresu, na

co niewątpliwie ma wpływ indywidualny stosunek i podejście nauczycieli akademickich do tej subdyscypliny.

Wynika to z tego, że istnieje wiele ujęć i sposobów uprawiania pedagogiki ogólnej jako subdyscypliny nauk pedagogicznych, co w praktyce kształcenia akademickiego ma swoje dosyć wyraźne konsekwencje. Sytuację tę determinują pewne uwarunkowania. Do nich można zaliczyć poziom wiedzy z zakresu nauk pedagogicznych, jaki prezentują sami nauczyciele akademicy oraz ich intelektualną umiejętność wyraźnego odróżniania tego, co jest przedmiotem refleksji poznawczej pedagogiki ogólnej i co ją różni od pozostałych subdyscyplin nauk pedagogicznych. Brak w miarę pełnego porozumienia się samych pedagogów co do treści i zakresu pedagogiki ogólnej jako subdyscypliny nauk pedagogicznych nie ułatwia realizację zadań w tym zakresie.

Publikacje zawierające propozycje treści mieszczących się w zakresie pedagogiki ogólnej z natury rzeczy ograniczają się do wybranych zagadnień tematycznych². Te zaś, które noszą w swych tytułach nazwę *pedagogika ogólna* również nie wyczerpują całej problematyki tej subdyscypliny. Przykładem mogą być następujące prace autorskie: K. Sośnicki, *Pedagogika ogólna* (Toruń 1949); S. Wołoszyn, *Pedagogika ogólna i metodologia nauk pedagogicznych* (Warszawa 1975); T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna* (Warszawa 2008); J. Gnitecki, *Pedagogika ogólna z metodologią* (Zielona Góra 2004), i wiele innych. Ponadto do zakresu pedagogiki ogólnej zalicza się nierzadko treści prac zbiorowych, w skład których wchodzi publikacje w postaci artykułów, studiów i esejów, które podejmują różne wątki tematyczne zagadnień zaliczanych do tej subdyscypliny. Przykłady: praca pod redakcją L. Turosa, *Pedagogika ogólna i subdyscypliny* (Warszawa 1999); T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna. Tradycja – terażniejszość – nowe wyzwania* (Bydgoszcz 1995); J. Kostkiewicz, *Wprowadzenie do pedagogiki ogólnej. Zagadnienia wybrane* (Stalowa Wola 1999); R. Schulz, *Szkice z pedagogiki ogólnej* (Toruń 2016), i wiele innych, w których autorzy podejmują różne kwestie szczegółowe przypisywane pedagogice jako nauce, a wśród nich wysuwają się na plan pierwszy pojęcia pedagogiki, problematyka procesów

² Np.: T. Hejnicka-Bezwińska, *Tożsamość pedagogiki. Od ortodoksji ku heterogeniczności*, Wydawnictwo '69, Warszawa 1997 i inne prace tej autorki.

edukacyjnych, zagadnienia związane z koncepcjami wychowania oraz wizją wychowawcy i nauczyciela.

Na oddzielną uwagę zasługują akademickie podręczniki poświęcone pedagogice, które pozostawiają pedagogice ogólnej niewiele miejsca. I tak w *Zarysie pedagogiki*, t. 1, pod red. B. Suchodolskiego (Warszawa 1959), w sekwencji poświęconej działom pedagogiki i jej naukom pomocniczym czytamy:

(1) pedagogika ogólna, którą określa się często również mianem „podstawy pedagogiki”, „wprowadzenie do pedagogiki” lub „wstęp do pedagogiki”. Zajmuje się ona charakterystyką pedagogiki jako nauki, czyli przedmiotem, zadaniami i metodami badań oraz podstawowymi pojęciami i zagadnieniami pedagogiki (np. co to jest wychowanie, nauczanie i kształcenie, historyczne uwarunkowanie wychowania, klasowy charakter pedagogiki w społeczeństwie klasowym, czynniki warunkujące proces wychowania, rola i znaczenie czynników dziedzicznych i środowiskowych w wychowaniu, cele i zadania wszechstronnego wychowania itd.)³.

Ten dość tradycyjny zakres treściowy przypisywany pedagogice ogólnej jest w gruncie rzeczy pozostałością odnoszącą się do pedagogiki uprawianej w okresie międzywojnia aż do 1945 roku. Rację ma B. Śliwerski, który powiada:

To właśnie od połowy XX w. nie tylko zaczęły się zacierać granice między nimi (pedagogiką ogólną a teorią wychowania – przyp. A.M. de T.), ale i następował proces wyraźnego przesunięcia w dynamice ich rozwoju. Nastąpiło wyraźne zahamowanie prac badawczych w obszarze pedagogiki ogólnej na rzecz ich zwiększenia w teorii wychowania, mimo iż pod względem metodologicznym obie się do siebie bardzo zbliżyły⁴.

Dowodem na taki stan rzeczy jest fakt, że w podręcznikach z lat 70. XX wieku w ogóle nie wspomina się o pedagogice ogólnej⁵. Podjęcie

³ *Zarys pedagogiki*, t. 1, pod red. B. Suchodolskiego, PWN, Warszawa 1959, s. 22.

⁴ *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, pod red. nauk. Z. Kwiecińskiego i B. Śliwerskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 18.

⁵ Por.: *Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, pod red. B. Suchodolskiego, PWN, Warszawa 1970; *Pedagogika*, pod red. M. Godlewskiego, S. Krawciewicz, T. Wujka, PWN, Warszawa 1974.

wysiłków na rzecz odnowy pedagogiki ogólnej ma miejsce w latach 80. XX wieku. Jedną z pierwszych prac z tego obszaru jest niewielka pozycja autorstwa T. Hejnickiej-Bezwińskiej zatytułowana *Pedagogika ogólna. Przewodnik metodyczny dla studentów* (Bydgoszcz 1985). Całość tego *Przewodnika* składa się z pięciu części: (1) Zagadnienia wstępne (Współczesne tendencje w kształceniu nauczycieli; Pedagogika jako nauka); (2) Wybrane zagadnienia metodologiczne (Metodologia ogólna jako dyscyplina naukowa; Istota i rezultaty poznania naukowego; Metodologiczne problemy nauk empirycznych i społecznych); (3) Pojęcia konstytutywne w pedagogice (Podstawowe terminy pedagogiczne); (4) Główne instytucje wychowawcze (Szkoła w systemie oświaty i wychowania; Aktualne problemy reform oświatowych); (5) Ważniejsze systemy i kierunki w pedagogice współczesnej (Kierunki badań i rozwoju myśli pedagogicznej pierwszej połowy XX wieku; System pedagogiki socjalistycznej). Do każdej z części, które stanowią tematy wykładów, przypisane są tematy ćwiczeń konwersatoryjnych⁶. Z przytoczonych tematów można wnioskować, że autorka do pedagogiki ogólnej zalicza zagadnienia tematyczne z zakresu pedeutologii, metodologii badań naukowych, a także elementy doktryn i nurtów pedagogicznych oraz podejmuje kwestie języka pedagogiki. Cała praca zawiera jedynie niektóre zagadnienia zamieszczane w słownikach i leksykonach pod hasłem „pedagogika ogólna”.

W podręczniku *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu* Dietrich Benner pisze o trudnościach, konieczności i możliwości istnienia pedagogiki ogólnej⁷. Pedagog ten upatruje trudności w budowaniu pedagogiki ogólnej przede wszystkim w tym, że każda z funkcjonujących w miarę autonomicznie subdyscyplin nauk pedagogicznych, jak i sama praktyka wychowawczo-edukacyjna nie poddają się jednoznacznej klasyfikacji ze względu na odmienne przedmioty i stosowane metody badań. Trudno zatem ustalić wspólne relacje między nimi, które stanowiłyby podstawę globalnej myśli pedagogicznej. Tymczasem, myśl ta winna być ideą ogólną, spajającą je w jakąś całość i stanowiącą przedmiot samej pedagogiki

⁶ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika. Podręcznik dla pierwszego stopnia kształcenia na poziomie wyższym*, DIFIN SA, Warszawa 2015.

⁷ D. Benner, *Pedagogika ogólna*, [w:] *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, t. 1. pod red. B. Sliwerskiego, GWP, Gdańsk 2006, s. 118–127.

ogólnej⁸. To wyjątkowo trudne zadanie – jak się wydaje – nie uwalnia pedagogiki jako dyscypliny naukowej od konieczności i możliwości poszukiwania odpowiedzi na pytanie o pedagogikę ogólną. Przywołany autor uważa, że za koniecznością istnienia pedagogiki ogólnej przemawia formułowanie wspólnej podstawowej myśli pedagogicznej: „Podstawową strukturę myślenia i działania pedagogicznego da się współcześnie wyjaśnić (...) wyłącznie dzięki ponownemu odwołaniu się do konieczności, która stanowi przedrefleksyjną podstawę pojedynczych działań pedagogicznych i dyscyplin nauki o wychowaniu”⁹.

Kierując się tą myślą podjęto w niniejszej książce próbę poszukiwania tych obszarów zagadnień, które przyczyniają się do konstytuowania się tej subdyscypliny i ukazania jej miejsca w zbiorze nauk pedagogicznych.

Tytuł tej książki zawiera nazwę subdyscypliny, ale nie oznacza to, że uwzględnia ona w całości wiedzę przypisywaną pedagogice ogólnej. A to dlatego, że nie ma jednomysłności wśród pedagogów, czym tak naprawdę jest pedagogika ogólna oraz jaki prezentuje obszar zakresowo-treściowy w ramach nauk pedagogicznych. Jest to przedsięwzięcie niemożliwe do spełnienia z racji szerokiego wachlarza zagadnień, które pedagogzy jej przypisują.

Zatem ograniczono się jedynie do omówienia takich kwestii, które w sposób syntetyczny rzucają światło na charakter pedagogiki ogólnej i które mniej lub bardziej pośrednio przyczyniają się do uchwycenia jej istoty i roli, jaką ona może/powinna pełnić w odniesieniu do pozostałych subdyscyplin nauk pedagogicznych.

W rozdziale 1 zatytułowanym *Wielopostaciowość doświadczenia i wiedzy człowieka o wychowaniu* przedstawiono ich znaczenie dla rozwoju refleksji nad wychowaniem w procesie formowania się pedagogiki jako nauki, która ustawicznie podlegała i nadal podlega procesowi dyferencjacji. Proces ten determinuje rozwój pedagogiki jako takiej i jej subdyscyplin, w tym pedagogiki ogólnej. Następnie w rozdziale 2 pt. *Rudymenta pedagogiki ogólnej* omówiono relacje między pedagogiką filozoficzną, historiozofią pedagogiki a pedagogiką ogólną i jej funkcją oraz zadaniami. Treści tego rozdziału zmierzają do uchwycenia

⁸ Por.: tamże, s. 117–118.

⁹ Tamże, s. 120.

warunków samourzeczywistniania się pedagogiki ogólnej. W rozdziale 3 zatytułowanym *Meandry pedagogiki ogólnej* starano się ukazać inter- i multidyscyplinary charakter pedagogiki ogólnej, relację pedagogiki ogólnej do obszarów wiedzy nazwanych przez autora postpedagogikami i subpedagogikami, których pojawianie się w przestrzeni nauk pedagogicznych jest rezultatem dynamicznego rozwoju i poszerzającej się pedagogicznej przestrzeni badawczej, a także podjęto próbę ukazania metanaukowego charakteru pedagogiki ogólnej. W kolejnym obszarze tematycznym, zaprezentowanym w rozdziale 4 pt. *Pedagogika ogólna wobec dylematów metodologicznych* zostały opisane istota, rodzaje i typy badań naukowych oraz metodologii, aby przejść do ukazania związku pomiędzy metodologią pedagogiki a metodologią badań pedagogicznych. To one wyznaczają standardy szczegółowym strategiom badań w naukach pedagogicznych, za które w dużym stopniu jest odpowiedzialna pedagogika ogólna, rozumiana jako pierwsza wśród pozostałych nauk pedagogicznych. Pracę zamykają *Podsumowanie i zakończenie* oraz *Bibliografia, Spis tabel i schematów*.

Niniejsza książka nie jest próbą usystematyzowania wiedzy przypisywanej pedagogice ogólnej. Zadanie takie wymagałoby współpracy wielu pedagogów i przedstawicieli nauk humanistycznych oraz społecznych. Ma ona na celu pokazać, jak bardzo złożona jest problematyka tej subdyscypliny pedagogicznej. Jej rolą jest przybliżenie tych zagadnień, które w jakiś sposób wpływają i kształtują jej obszar oraz pozwalają zrozumieć, co jest źródłem refleksji pedagogiki ogólnej i w jaki sposób ona sama wpływa na naukowy rozwój i status pozostałych subdyscyplin nauk pedagogicznych.

Zadaniem tej książki jest przyczynienie się do uświadomienia adeptom nauk pedagogicznych relacji zachodzącej pomiędzy pedagogiką ogólną a pozostałymi istniejącymi już, jak i powstającymi subdyscyplinami pedagogicznymi, które bez znajomości podstawowych zagadnień przypisywanych pedagogice ogólnej nie są w stanie sprostać wymogom formalnym i merytorycznym w procesie ich „stawania się”.